

MARCIN BARTKOWIAK

Technical University of Munich

DOI : 10.14746/rie.2020.14.23

ANNA RATAJCZAK

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

ORCID: 0000-0003-4823-9005

Niemcy 30 lat po zjednoczeniu – aspekt społeczno-demograficzny i gospodarczy

Wprowadzenie

„Jedność Niemiec nie jest stanem [...], lecz ustawicznym procesem, ciągłym zadaniem; procesem, dotyczącym wszystkich Niemców, niezależnie od tego, w którym landzie żyją” (Merkel, 2019), przekonywała kanclerz A. Merkel podczas 29. obchodów Dnia Jedności Niemiec (niem. *Tag der Deutschen Einheit*) w październiku 2019 r.¹

Trzydzieści lat po zakończeniu okresu dwupaństwowości w Niemczech, w dalszym ciągu zasadnymi pozostają pytania o sukces wspomnianego procesu jednoczenia oraz o jego społeczno-demograficzne i gospodarcze implikacje.

Widoczne wciąż odrębności, odmiennych pod względem ustrojowym i ekonomicznym państw niemieckich (Janicki, Koszel, Wilczyński, 1996, s. 7), tj. Republiki Federalnej Niemiec (RFN) i Niemieckiej Republiki Demokratycznej (NRD), zostały omówione bliżej w niniejszym artykule.

Autorzy zwrócili w nim uwagę na rozbieżności między zachodnimi a wschodnimi krajami związkowymi, dotyczące m.in. oceny zjednoczenia, zachodzących zmian demograficznych, poziomu życia czy rozwoju, determinujące, w dużej mierze, następstwa społecznego i gospodarczego funkcjonowania landów wschodnich.

Aspekt społeczno-demograficzny

Z sondaży opublikowanych w listopadzie 2019 r., z okazji 30. rocznicy upadku muru berlińskiego, wynika, iż mimo, że zdaniem większości obywateli Niemiec od 1989 r. zauważalne jest zbliżenie między zachodem i wschodem², a samo zjednocze-

¹ W niemieckiej prasie podnoszono, iż „historia zatoczyła koło”, bowiem obchody Dnia Jedności Niemiec w 2019 r., podobnie jak w 2006 r., podczas pierwszego po objęciu urzędu, wystąpienia kanclerz A. Merkel z tej okazji, miały miejsce w Kilonii (Szlezwik-Holsztyn) (Fried, 2019).

² W artykule przyjęto terminy: zachód/zachodnia część Niemiec na określenie: Badenii-Wirtembergii, Bawarii, Bremy, Dolnej Saksonii, Hamburga, Hesji, Nadrenii-Palatynat, Nadrenii Północnej-Westfalii, Saary oraz Szlezwiku-Holsztyn, a także analogicznie terminy: wschód/wschodnia część Niemiec na określenie: Berlina, Brandenburgii, Meklemburgii-Pomorze Przednie, Saksonii, Saksonii-Anhalt i Turyngii.

nie oceniane jest przez nich jako słuszne (uważa tak 92% badanych, 6% – odmiennie) (ZDF-Politbarometer, 2019), nadal prawie co drugi mieszkaniec Niemiec wschodnich, sądzi, że są oni traktowani jak obywatele „drugiej kategorii” (przeciwne zdania jest 79% mieszkańców Niemiec zachodnich, 17% z nich zgadza się z tą opinią) (ZDF-Politbarometer, 2019).

W badaniach wskazano również, że aż 78% mieszkańców zachodniej i 83% wschodniej części kraju, w dalszym ciągu dostrzega różnice kulturowe między zachodnimi i wschodnimi landami (ARD-DeutschlandTREND, 2019, s. 15–16).

Istotne rozbieżności dotyczą także określania własnej tożsamości. Ponad jedna trzecia (36%) mieszkańców Niemiec wschodnich mówi o sobie *Ostdeutsche*, wśród nich przeważają kobiety (43%) i osoby powyżej 55. roku życia (40%), podczas gdy w landach zachodnich zdecydowanie dominuje ogólne określenie – Niemcy (w 80%, w 6% – *Westdeutsche*) (ARD-DeutschlandTREND, 2019, s. 17–18).

Generalnie bardziej krytyczni wobec obecnej sytuacji w Niemczech są mieszkańcy wschodniej części kraju, co niewątpliwie wiąże się z różnymi doświadczeniami płynącymi z „pokojujowej rewolucji” (niem. *friedliche Revolution*) (Merkel, 2019; Weidenbach, 2019). Trafnie podsumował te zależności były minister spraw wewnętrznych Niemiec, Thomas de Maizière, mówiąc: „Dla Niemców wschodnich [...] zmieniło się wszystko, dla Niemców zachodnich tylko kod pocztowy” (Hübscher, 2019).

Porównując dzisiejsze Niemcy z byłą NRD³, mieszkańcy zachodnich i wschodnich krajów federacji, zdecydowanie negatywnie oceniają spójność społeczną (odpowiednio 46% i 76%), system szkolnictwa (25% i 63%), jak również funkcjonowanie systemu opieki w okresie wczesnego dzieciństwa (44% i 59%) (ARD-DeutschlandTREND, 2019, s. 14).

Pozytywne zmiany, mieszkańcy zachodnich i wschodnich landów, upatrują natomiast w zakresie wolności słowa, przekonań (odpowiednio 83% i 69%), możliwości rozwoju zawodowego (78% i 67%), gospodarki (80% i 65%) oraz systemu opieki zdrowotnej (59% i 47%), a nade wszystko w swobodzie podróżowania (94% i 92%) (ARD-DeutschlandTREND, 2019, s. 14).

Z ostatnim z wymienionych elementów łączą się interesujące wyniki sondaży, w których wskazano jak często, od upadku muru berlińskiego w 1989 r.⁴, mieszkańcy zachodniej i wschodniej części kraju odbywali prywatne podróże (odpowiednio do wschodnich i zachodnich krajów związkowych). Otóż okazuje się, iż Niemcy zachodni średnio podróżowali 16,6 razy do wschodnich landów (z wyłączeniem Berlina), podczas gdy Niemcy wschodni do zachodnich landów – cztery razy częściej (średnio 68,3 razy) (ARD-DeutschlandTREND, 2019, s. 19–20).

Przechodząc do szerszego omówienia procesów migracyjnych w ostatnich latach, a także porównując je z okresem po formalnym uzyskaniu jedności państwowej w Niemczech, wskazać należy na wyraźne utrwalenie tendencji polegających na odpływie ludności z części wschodniej⁵ i zdecydowanym wzroście osób zamieszkałych w zachodnich i południowych regionach kraju (Destatis, 2015, s. 10).

³ Stan na listopad 2019 r.

⁴ Stan na listopad 2019 r.

⁵ Szacuje się, iż od momentu zjednoczenia ze wschodnich terenów Niemiec wyemigrowało ponad 2 mln osób (Destatis, 2015, s. 9).

Zestawienie danych z roku 1991 i 2018, dotyczące liczby ludności, pozwoliło na ukazanie zmian, jakie dokonały się w poszczególnych krajach związkowych, na przestrzeni ostatnich kilkudziesięciu lat (Tab. 1).

Tabela 1

Liczba ludności Niemiec według stanu na 31.12.1991 r. oraz 31.12.2018 r.

	31.12.2018	31.12.1991	31.12.2018	Δ^*	
	Powierzchnia km ²	Liczba ludności w tys. osób		w tys. osób	w %
Niemcy wschodnie					
Berlin	891,12	3 446	3 644,8	198,8	5,77
Brandenburgia	29 654,48	2 543	2 511,9	-31,1	-1,22
Meklemburgia-Pomorze Przednie	23 294,62	1 892	1 609,7	-282,3	-14,92
Saksonia	18 449,96	4 679	4 077,9	-601,1	-12,85
Saksonia-Anhalt	20 454,31	2 823	2 208,3	-614,7	-21,77
Turyngia	16 202,37	2 572	2 143,1	-428,9	-16,68
Ogółem	108 946,86	17 955	16 195,7	-1 759,3	-9,80
Niemcy zachodnie					
Badenia-Wirtembergia	35 748,22	10 002	11 069,5	1 067,5	10,67
Bawaria	70 541,57	11 596	13 076,7	1 480,7	12,77
Brema	419,36	684	683,0	-1,0	-0,15
Dolna Saksonia	47 709,50	7 476	7 982,4	506,4	6,77
Hamburg	755,09	1 669	1 841,2	172,2	10,32
Hesja	21 115,68	5 837	6 265,8	428,8	7,35
Nadrenia-Palatynat	19 858,00	3 821	4 084,8	263,8	6,90
Nadrenia Północna-Westfalia	34 112,31	17 510	17 932,7	422,7	2,41
Saara	2 571,11	1 077	990,5	-86,5	-8,03
Szlezwik-Holsztyn	15 804,30	2 649	2 896,7	247,7	9,35
Ogółem	248 635,14	62 321	66 823,3	4 502,3	7,22
Niemcy (ogółem)	357 582,00	80 276	83 019,0	2 743,0	3,42

* Wzrost; spadek (Δ) liczby ludności Niemiec w 2018 r. w porównaniu do 1991 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych: *Statistisches Bundesamt* (Destatis, 2015, s. 10; Destatis, 2019b) oraz *Statistische Ämter des Bundes und der Länder* (Statistische Ämter des Bundes und der Länder, 2020)⁶.

W porównaniu z 1991 r. liczba ludności zachodniej części Niemiec uległa zwiększeniu o 7,22%, tj. o 4502,3 tys. osób. Największy przyrost odnotowano na terenach Bawarii (o 1480,7 tys. osób, tj. 12,77%) i Badenii-Wirtembergii (o 1067,5 tys. osób, tj. 10,67%). Jedynymi landami, w których widoczny był spadek liczby ludności, była Saara (o 86,5 tys. osób, tj. -8,03%) oraz Brema (o 1,0 tys. osób, tj. -0,15%).

Liczba ludności we wschodnich regionach Niemiec, w porównaniu do 1991 r., zmniejszyła się o -9,80%, przy czym największy spadek zauważalny był w: Saksonii-Anhalt (o 614,7 tys. osób, tj. -21,77%), Turyngii (o 428,9 tys. osób, tj. -16,68%), Meklemburgii-Pomorze Przednie (o 282,3 tys. osób, tj. -14,92%), natomiast najmniejszy – w Brandenburgii (o 31,1 tys. osób, tj. -1,22%). Przyrost odnotowano jedynie w Berlinie (o 198,8 tys. osób, tj. 5,77%).

⁶ Różnice w stosunku do danych źródłowych są wynikiem zaokrąglenia.

Warto przy tym dodać, iż od 2009 r. następowało stopniowe zmniejszanie ubytku ludności we wschodniej części Niemiec, a w roku 2017 i 2018 odnotowano nawet dodatnie saldo migracji (związane przede wszystkim z napływem ludności z zagranicy, jak również mniejszym zainteresowaniem migracją wśród osób w wieku 18–25 lat⁷ (Destatis, 2020a). Te pozytywne trendy dotyczą jednakże przede wszystkim obszarów miejskich (tereny wiejskie nadal są wyludniane). Odsetek imigrantów w miastach jest znacznie wyższy niż na peryferiach, podobnie zresztą jak młodych i wykwalifikowanych osób, preferujących duże uniwersyteckie ośrodki miejskie, jak Drezno, Lipsk, czy Erfurt (BMW i (Bundesministerium für Wirtschaft und Energie), 2018, s. 56, 59)⁸.

Według stanu na koniec 2018 r. wschodnie kraje związkowe zamieszkiwało 16 195,7 tys. osób⁹, co stanowiło ok. 19,51% ogółu mieszkańców Niemiec, z kolei tereny zachodnie – ok. 66 823,3 tys. osób, z czego najliczniejsze to: Nadrenia Północna-Westfalia (17 932,7 tys. osób), Bawaria (13 076,7 tys. osób) i Badenia-Wirtembergia (11 069,5 tys. osób).

Najwyższa gęstość zaludnienia przypada na tereny Nadrenii Północnej-Westfalii (526 osób/km²), Saary (385 osób/km²), Badenii-Wirtembergii (310 osób/km²), a także tzw. *Stadtstaaten*, tj. Berlin (4090 osób/km²), Hamburg (2438 osób/km²) oraz Brema (1629 osób/km²) (Statistische Ämter des Bundes und der Länder, 2020)¹⁰.

Cztery landy ze wschodnich regionów posiadają najniższą gęstość zaludnienia w kraju: Meklemburgia-Pomorze Przednie (69 osób/km²), Brandenburgia (85 osób/km²), Saksonia-Anhalt (108 osób/km²) oraz Turyngia (132 osoby/km²) (Statistische Ämter des Bundes und der Länder, 2020)¹¹.

Różnice między zachodnią a wschodnią częścią Niemiec widoczne są także w umiejscowieniu największych miast (Destatis, 2015, s. 13). Pięć z piętnastu z nich, tj. Kolonia, Düsseldorf, Dortmund, Essen i Duisburg, znajduje się w Nadrenii Północnej-Westfalii, dwa mieszczą się w Bawarii (tj. Monachium, Norymberga), po jednym w Hesji (tj. Frankfurt nad Menem), Badenii-Wirtembergii (tj. Stuttgart) i Dolnej Saksonii (tj. Hanower), pozostałe dwa to *Stadtstaaten* – Hamburg i Brema (Destatis, 2019c)¹².

Na wschodzie, oprócz Berlina, liczącego ponad 3,6 mln mieszkańców, w gronie piętnastu największych miast są tylko dwa – Lipsk (587 857 mieszkańców) oraz Drezno (554 649 mieszkańców) (Destatis, 2019c).

Znaczne różnice regionalne dotyczą również struktury społecznej. Porównując udział osób mających imigranckie pochodzenie¹³, w ogólnej liczbie mieszkańców poszczególnych krajów związkowych, należy wskazać, iż na terenach zachodnich,

⁷ Generalnie coraz więcej osób podejmuje studia na uniwersytetach we wschodniej części Niemiec. W 2017 r. po raz ósmy odnotowano dodatnie saldo mobilności studentów: z zachodnich landów (dane źródłowe nie uwzględniają Berlina Zachodniego) przybyło 11 153 studentów, natomiast ze wschodnich regionów Niemiec (dane źródłowe nie uwzględniają Berlina Wschodniego) wyjechało 8785 (w większości migracje te następowały z/do sąsiednich krajów związkowych) (Destatis, 2019a).

⁸ Dane źródłowe nie uwzględniają Berlina.

⁹ Liczba ta jest od kilku lat relatywnie stabilna (BMW i, 2018, s. 56).

¹⁰ Średnia gęstość zaludnienia w Niemczech wynosi 232 osoby/km² (Statistische Ämter des Bundes und der Länder, 2020).

¹¹ Dane dotyczące gęstości zaludnienia według stanu na 31.12.2018 r.

¹² Ranking piętnastu największych miast w Niemczech według stanu na 31.12.2018 r.

¹³ Dane dotyczące imigranckiego pochodzenia według stanu na 31.12.2018 r.

z uwzględnieniem Berlina, wskaźnik ten jest ponad 3,5 razy wyższy niż w landach wschodnich i wynosi 28,6% (Destatis, 2019d, s. 42)¹⁴.

W sumie landy zachodnie i Berlin zamieszkuje 19 817 tys. osób o korzeniach imigranckich, z czego najwięcej tereny uprzemysłowione, jak: Nadrenia Północna-Westfalia (5 362 tys.), Badenia-Wirtembergia (3 638 tys.), Bawaria (3 282 tys.), czy Hesja (2 075 tys.) (Destatis, 2019d, s. 41, 129). Głównie są to osoby mające korzenie: polskie (1 575 tys.), tureckie (1 306 tys.), kazachskie (1 200 tys.), rosyjskie (1 010 tys.), rumuńskie (759 tys.), syryjskie (684 tys.) oraz włoskie (500 tys.) (Destatis, 2019d, s. 132).

Regiony wschodnie (wyłączając Berlin) zamieszkuje 982 tys. osób mających imigranckie pochodzenie, najwięcej tereny Saksonii: 327 tys. osób (w pozostałych landach liczba ta waha się między 124 tys. osób a 208 tys. osób) (Destatis, 2019d, s. 41). Wśród nich przeważają osoby o korzeniach: syryjskich (129 tys.), polskich (92 tys.), rosyjskich (66 tys.), kazachskich (52 tys.), wietnamskich (31 tys.) oraz ukraińskich (26 tys.) (Destatis, 2019d, s. 132).

Tabela 2

Przeciętny wiek ludności Niemiec według stanu na 31.12.1991 r. oraz 31.12.2018 r.

	31.12.1991	31.12.2018	Δ*	
	średni wiek w latach		w latach	w %
Niemcy wschodnie				
Berlin	39,2	42,6	3,4	8,67
Brandenburgia	37,5	47,0**	9,5	25,33
Meklemburgia-Pomorze Przednie	36,3	47,0	10,7	29,48
Saksonia	39,8	46,8	7,0	17,59
Saksonia-Anhalt	38,8	47,8	9,0	23,20
Turyngia	38,3	47,2	8,9	23,24
Niemcy zachodnie				
Badenia-Wirtembergia	38,7	43,5	4,8	12,40
Bawaria	39,2	43,8	4,6	11,73
Brema	41,3	43,6	2,3	5,57
Dolna Saksonia	39,8	44,6	4,8	12,06
Hamburg	41,5	42,1	0,6	1,45
Hesja	40,0	43,8	3,8	9,50
Nadrenia-Palatynat	39,9	44,8	4,9	12,28
Nadrenia Północna-Westfalia	39,7	44,1	4,4	11,08
Saara	40,4	46,3	5,9	14,60
Szlezwik-Holsztyn	40,2	45,2	5,0	12,44
Niemcy (ogółem)	39,4	44,4	5,0	12,69

* Wzrost; spadek (Δ) przeciętnego wieku ludności Niemiec w 2018 r. w porównaniu do 1991 r.

** Stan na 31.12.2017 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych: *Statistisches Bundesamt* (Destatis, 2015, s. 21; Destatis 2020c) oraz *Statistische Ämter des Bundes und der Länder* (Statistische Ämter des Bundes und der Länder, 2018)¹⁵.

¹⁴ Łączna liczba osób mających imigranckie korzenie w Niemczech jest równa 20 799 tys., a więc 25% ogólnej liczby mieszkańców kraju (Destatis, 2019d, s. 41). W stosunku do 2017 r., w 2018 r. nastąpił przyrost osób o korzeniach imigranckich o 2,5% (Destatis, 2019e). W całych Niemczech zauważalne są rozbieżności między obszarami wiejskimi a miejskimi. Obszary miejskie, preferowane ze względu na większe możliwości podjęcia pracy, zamieszkuje w sumie 12 373 tys. osób o korzeniach imigranckich, a więc prawie pięć razy więcej niż obszary wiejskie (Destatis, 2019d, s. 41).

¹⁵ Różnice w stosunku do danych źródłowych są wynikiem zaokrąglenia.

Analizując dalsze rozbieżności dotyczące struktury społecznej, należy wskazać na różnice w strukturze wiekowej ludności w poszczególnych landach¹⁶ (Tab. 2).

Generalnie w całych Niemczech zauważalny jest proces starzenia się społeczeństwa, przy czym w landach wschodnich postępuje on szybciej niż w pozostałych częściach kraju¹⁷. Proces starzenia się społeczeństwa widoczny jest w szczególności na terenach Meklemburgii-Pomorze Przednie, gdzie pod koniec 2018 r. odnotowano wzrost średniej wieku, w porównaniu do 1991 r., o ponad 10 lat, tj. o 29,48% oraz Brandenburgii – wzrost wieku o 9,5 lat, tj. o 25,33%.

W zachodniej części Niemiec proces starzenia się społeczeństwa postępuje wolniej, przy czym najbardziej jest on widoczny w takich landach jak Saara (wzrost o 5,9 lat, tj. o 14,60%) i Szlezwik-Holsztyn (wzrost o 5,0 lat, tj. 12,44%), najmniej – w Hamburgu (wzrost wieku o niecały rok, tj. o 1,45%).

W 2018 r. najniższą średnią wieku w Niemczech odnotowano w Hamburgu (42,1 lat), Berlinie (42,6) i Badenii-Wirtembergii (43,5), natomiast w 1991 r., w trzech landach wschodnich: Meklemburgii-Pomorze Przednie (36,3 lat), Brandenburgii (37,5) oraz Turynгии (38,3).

Aspekt gospodarczy

W artykule poddano analizie wybrane wskaźniki makroekonomiczne dla Niemiec, z uwzględnieniem podziału na część zachodnią i wschodnią, tj. informacje dotyczące Produktu Krajowego Brutto (PKB) na mieszkańca, nakładów brutto na środki trwałe, stopy bezrobocia i wynagrodzenia brutto pracownika, dla określenia głównych tendencji rozwoju społeczno-gospodarczego w badanym okresie, tj. od momentu formalnego zjednoczenia do 2019 r.

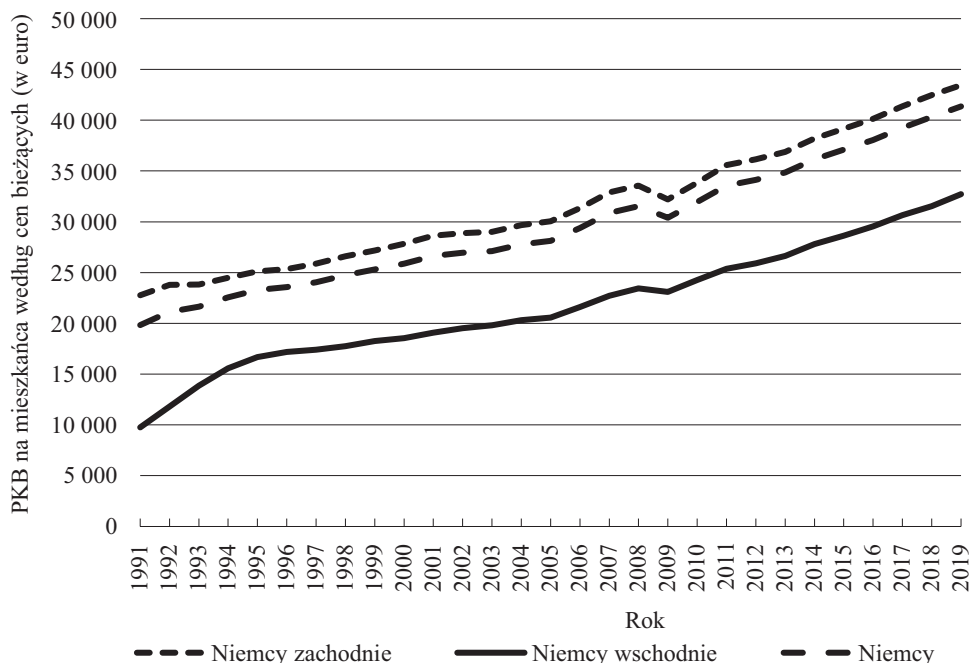
Na wstępie zestawiono dane dotyczące PKB na mieszkańca w obu częściach Niemiec według cen bieżących w latach 1991–2019 (Wykres 1).

W pierwszym okresie po zjednoczeniu widoczne zmiany odnotowano w szczególności we wschodnich landach (z uwagi na niski poziom wyjściowy i znaczny proces doganiania) (Destatis, 2015, s. 34). W 1992 r., w porównaniu z rokiem poprzednim, PKB na mieszkańca we wschodniej części był wyższy o 21,14% (średnia dla całych Niemiec wynosiła 6,63%, w zachodniej części wskaźnik ten w porównaniu z 1991 r. był wyższy o 4,56%), w 1993 r. we wschodniej części (w porównaniu do 1992 r.) o 17,23% (w zachodniej części o 0,05%), natomiast w 1994 r. we wschodniej części (w porównaniu do 1993 r.) o 12,31% (w zachodniej części o 2,83%).

¹⁶ Według stanu na 31.12.2019 r. średni wiek ludności w Niemczech wynosi 44,5 (przy czym dla mężczyzn: 43,2, dla kobiet: 45,8) (Destatis, 2020b). W porównaniu do 1991 r. zmniejszył się odsetek osób w grupie poniżej 20. roku życia i między 20. a 40. rokiem życia (odpowiednio z 21,5% na 18,4% oraz z 31,7% na 24,6%) (Destatis, 2020d). Wzrosła natomiast liczba osób w pozostałych grupach wiekowych tj. od 40. do 60. roku życia (wzrost o 2,0 punkty procentowe, obecnie wynosi 28,4%), od 60. do 80. roku życia (wzrost o 5,1 punktu procentowego, obecnie: 21,7%) oraz powyżej 80. roku życia (wzrost o 3,0 punkty procentowe, obecnie: 6,8%) (Destatis, 2020d).

¹⁷ Związane jest to przede wszystkim z niskim przyrostem urodzeń, dużym odpływem ludności, szczególnie ludzi młodych i wzrostem średniej długości życia na skutek poprawy ogólnych warunków bytu (Destatis, 2015, s. 20).

Wykres 1. PKB na mieszkańca według cen bieżących w latach 1991–2019

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych: *Statistische Ämter des Bundes und der Länder* (Statistische Ämter des Bundes und der Länder, 2019a)¹⁸.

W latach 1995–2008 zarówno w landach zachodnich, jak i wschodnich utrzymywał się trend wzrostowy. Zauważalne zmiany nastąpiły dopiero w roku 2008 i 2009, a więc w okresie kryzysu finansowego strefy euro państw Unii Europejskiej. W 2009 r. omawiany wskaźnik w landach zachodnich był niższy w porównaniu do 2008 r. o –4,01%, w landach wschodnich o –1,52% (w całych Niemczech odnotowano średni spadek o –3,62%).

Biorąc pod uwagę średni roczny przyrost PKB na mieszkańca w latach 1991–2019, należy wskazać, iż w landach zachodnich był on równy 2,35%, w landach wschodnich natomiast był wyższy i wyniósł 4,52%¹⁹ (średnia dla Niemiec 2,68%).

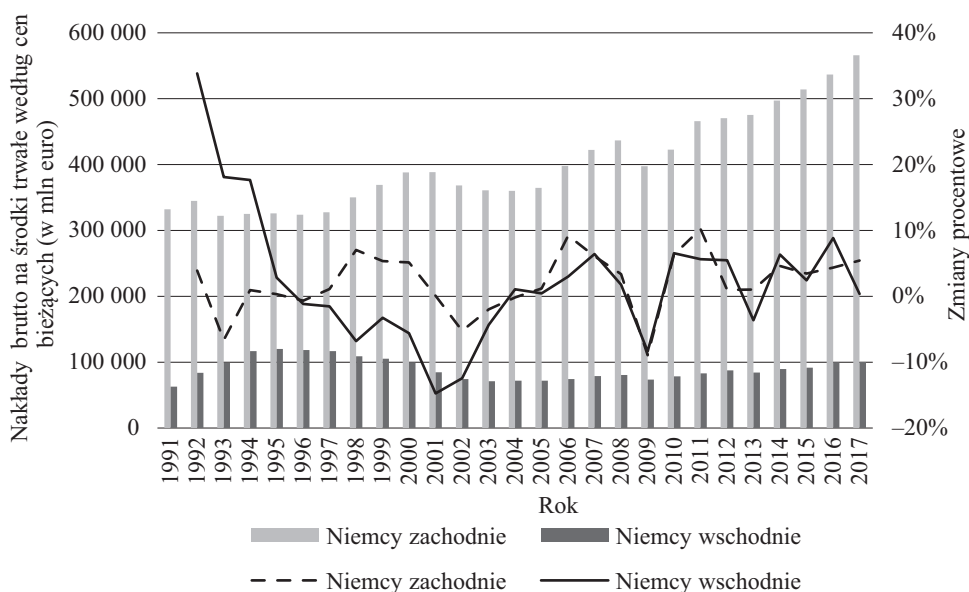
Porównując rok 1991 i 2019 zauważyć należy zmniejszenie dystansu między zachodem i wschodem. W 1991 r. różnica między PKB na mieszkańca w landach zachodnich i wschodnich wynosiła 13 009 euro (PKB na mieszkańca w landach zachodnich była równa 22 767 euro, w landach wschodnich 9 758 euro), w roku 2019 natomiast 10 728 euro (PKB na mieszkańca w landach zachodnich była równa 43 449 euro, w landach wschodnich 32 721 euro). Stosunek między PKB na mieszkańca w zachodniej i wschodniej części Niemiec, w 1991 r. wynosił 2,33, natomiast w 2019 r. już 1,33.

¹⁸ Stan na sierpień 2019 r.

¹⁹ Różnice te spowodowane były bardzo dużym tempem wzrostu PKB na mieszkańca w landach wschodnich w latach 1991–1994. Średni roczny przyrost PKB na mieszkańca w latach 1995–2019 w zachodnich krajach związkowych wyniósł 2,34%, we wschodnich był tylko nieco wyższy, tj. 3,03% (średnia dla Niemiec 2,47%).

Przechodząc do analizy nakładów brutto na środki trwałe (ceny bieżące) w latach 1991–2017²⁰ na zachodzie i wschodzie Niemiec (Wykres 2), należy zwrócić uwagę na wyraźne różnice, między obiema częściami kraju, w pierwszym okresie po zjednoczeniu. W landach wschodnich, w latach 1991–1994 odnotowano znaczny wzrost nakładów brutto na środki trwałe (w 1992 r. wobec 1991 r. o 33,83%, w 1993 r. wobec 1992 r. o 18,12%, w 1994 r. wobec 1993 r. o 17,67%). W analogicznym czasie na zachodzie kraju poziom nakładów brutto na środki trwałe podlegał zmianom w poszczególnych latach (w 1992 r. nakłady brutto na środki trwałe w porównaniu do roku poprzedniego wzrosły o 3,91%, w 1993 r. w porównaniu do 1992 r. spadły o –6,65%, w 1994 r. w porównaniu do 1993 r. wzrosły o 0,92%).

Wykres 2. Nakłady brutto na środki trwałe według cen bieżących w latach 1991–2017, z uwzględnieniem zmian procentowych

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych: *Statistische Ämter des Bundes und der Länder* (Statistische Ämter des Bundes und der Länder, 2019a)²¹.

W latach 1995–2017 średni wzrost nakładów brutto na środki trwałe w landach zachodnich wyniósł 2,53%, w landach wschodnich odnotowano średni spadek –0,47%. Wyraźny spadek nakładów brutto na środki trwałe zarówno w części zachodniej, jak i wschodniej widoczny był w latach 2001–2003 (z uwagi na załamanie rynku spowodowane pęknięciem bańki internetowej (niem. *Dotcom-Blase*) w 2001 r. (BMW, 2014, s. 4)) oraz w 2009 r. (w związku z recesją, pogłębioną przez kryzys finansowy, mającą wpływ na wyhamowanie działalności inwestycyjnej (Schoenwald, Wiegmann, 2009, s. 1)).

W 2017 r. skala nakładów brutto na środki trwałe kształtowała się na poziomie 565 736,72 mln euro w landach zachodnich oraz 100 152,28 mln euro w landach

²⁰ Brak danych na lata 2018–2019.

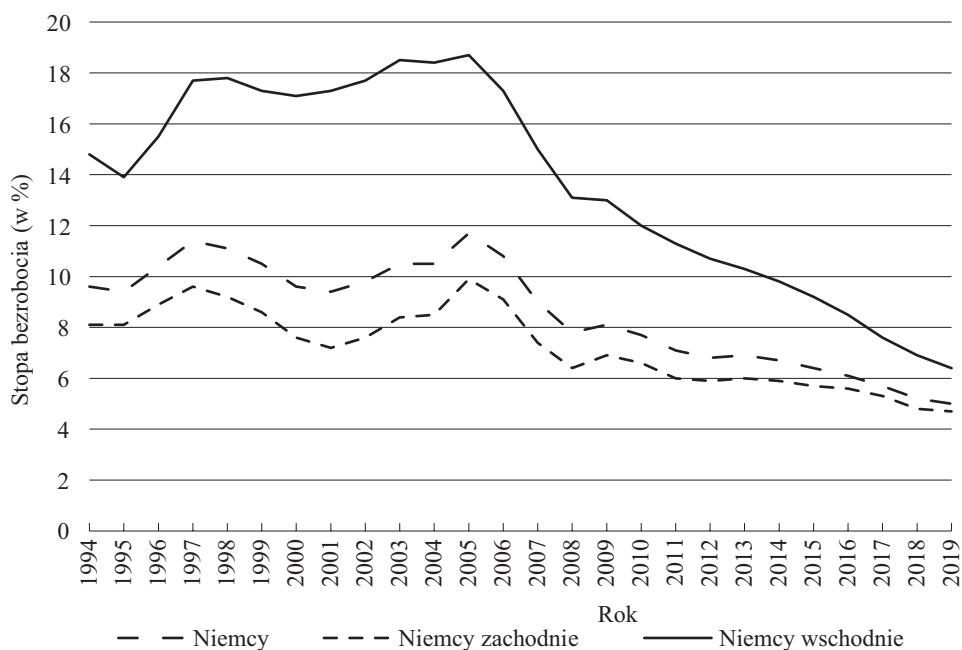
²¹ Stan na sierpień 2019 r.

wschodnich. Dla porównania w 1991 r. wartość nakładów brutto na środki trwałe wyniosła odpowiednio: 331 991,94 mln euro dla zachodu oraz 62 729,06 mln euro dla wschodu kraju.

Zestawiając kolejny wskaźnik makroekonomiczny, tj. stopę bezrobocia na zachodzie i wschodzie Niemiec w latach 1994–2019²² (Wykres 3), należy wskazać, iż bezrobocie we wschodniej części kraju, przez cały badany okres, było wyższe niż w części zachodniej, niemniej w ostatnich latach wyraźnie spadło.

W 1994 r. stopa bezrobocia w landach zachodnich wynosiła 8,1%, w landach wschodnich natomiast 14,8% (średnia w kraju 9,6%). Średnia roczna stopa bezrobocia w latach 1994–2005 kształtowała się na poziomie 8,48% na zachodzie i 17,06% na wschodzie (średnia w kraju 10,33%). Generalnie w latach 1994–2005 widoczny był stały wzrost bezrobocia na wschodzie. W 2005 r. bezrobocie osiągnęło najwyższą wartość, w badanym okresie, zarówno w landach zachodnich (9,9%), jak i wschodnich (18,7%). Sytuacja ta była efektem głębokich reform rynku pracy przeprowadzanych w Niemczech w tym okresie (niem. *Hartz-IV-Effekt*) (Bundeszentrale für politische Bildung, 2020).

Wykres 3. Stopa bezrobocia w latach 1994–2019

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych: *Bundesagentur für Arbeit* (Bundesagentur für Arbeit, 2020)²³.

W 1994 r. różnica między wschodem a zachodem była równa 6,7 punktu procentowego, w 2019 r. wyniosła 1,7 (co jest wynikiem najniższym w całym badanym okre-

²² Brak danych na lata 1991–1993.

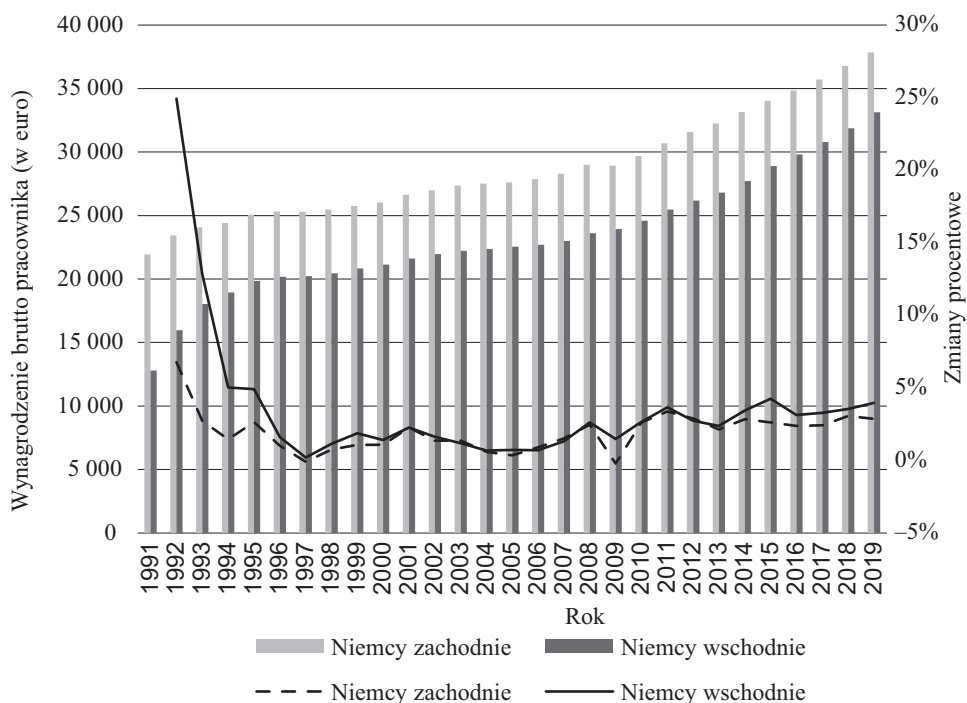
²³ Stan na maj 2020 r.

sie). Największe różnice występowały w latach 2001–2003 i wynosiły 10,1 punktu procentowego.

Od 2006 r. zauważalny był spadek bezrobocia w obu częściach Niemiec spowodowany m.in. poprawą ogólnej sytuacji gospodarczej (Bundeszentrale für politische Bildung, 2020). Średnia roczna stopa bezrobocia w latach 2006–2019 w landach zachodnich wyniosła 6,16%, w landach wschodnich 10,79%. W 2019 r. kształtowała się na poziomie 4,7% w zachodniej części Niemiec i 6,4% we wschodniej (średnia w kraju 5,0%).

Ostatnim analizowanym wskaźnikiem makroekonomicznym było wynagrodzenie brutto pracownika²⁴ w latach 1991–2019 (Wykres 4). I tak, średnie wynagrodzenie brutto pracownika w skali roku w badanym okresie dla landów zachodnich wyniosło 28 743,66 euro, dla landów wschodnich 23 367,90 euro (średnia dla Niemiec 27 719,48 euro). W 1991 r. wynagrodzenie brutto pracownika w części zachodniej było równe 21 941 euro, 12 790 euro w części wschodniej, w 2019 r. wzrosło do 37 844 euro na zachodzie i 33 145 euro na wschodzie, osiągając najwyższy poziom w badanym okresie.

Wykres 4. Wynagrodzenie brutto pracownika w skali roku w latach 1991–2019²⁵, z uwzględnieniem zmian procentowych

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych: *Statistische Ämter des Bundes und der Länder* (Statistische Ämter des Bundes und der Länder, 2019a)²⁶.

²⁴ W danych źródłowych (Statistische Ämter des Bundes und der Länder, 2019b) mowa o płacach i wynagrodzeniach brutto na pracownika (niem. *Bruttolöhne und -gehälter je Arbeitnehmer*).

²⁵ Brak danych na lata 1991–1993.

²⁶ Stan na luty 2019 r.

Generalnie w latach 1991–2019 w analizie rok do roku, widoczny był trend wzrostowy wynagrodzeń brutto pracownika, najwyższy w 1992 r. w stosunku do 1991 r. (w landach zachodnich wzrost o 6,76%, w landach wschodnich o 24,93%). Spadek odnotowano jedynie w landach zachodnich w 1997 r. w stosunku do 1996 r. (spadek o –0,09%) oraz w 2009 r. w stosunku do 2008 r. (spadek o –0,21%).

Obraz poziomu i rozwoju gospodarczego landów zachodnich i wschodnich w interesujący sposób prezentuje rozmieszczenie największych przedsiębiorstw w kraju.

W rankingu Top-500 przedsiębiorstw w Niemczech z 2019 r. (publikowanym rok rocznie na łamach niemieckiego dziennika „Die Welt”) można dostrzec wyraźny podział na zachód i wschód²⁷. W 2019 r., podobnie jak w roku poprzedzającym, najwięcej, bo aż 131 spośród największych przedsiębiorstw, miało swoją siedzibę w Nadrenii Północnej-Westfalii (ich łączne roczne obroty sięgnęły 1,12 bilionów (bln) euro) (Gneuss, Lehmann, 2019).

Poza tym, duża koncentracja przedsiębiorstw występowała na terenie Dolnej Saksonii (ich łączny obrót w 2019 r. wyniósł 13,3 miliardów (mld) euro), Badenii-Wirtembergii (12,1 mld euro) oraz Nadrenii-Palatynat (9,0 mld euro) (Gneuss, Lehmann, 2019). Jedynym landem, w którym, w 2019 r., nie miało swojej siedziby, żadne przedsiębiorstwo z rankingu Top-500, była Meklemburgia-Pomorze Przednie (Gneuss, Lehmann, 2019).

Generalnie duża liczba przedsiębiorstw zlokalizowanych była też w północnych i południowych regionach kraju. Szczególnie atrakcyjne pozostały duże ośrodki miejskie, takie jak: Hamburg (w 2019 r. znajdowało się tam 35 spośród Top-500 przedsiębiorstw), Monachium (32), czy Frankfurt nad Menem (26) (Gneuss, Lehmann, 2019).

Opisane zależności widać również uwzględniając siedziby 30 największych spółek w Niemczech wchodzących w skład indeksu DAX²⁸. Na początku 2020 r. najwięcej było ich w Nadrenii Północnej-Westfalii (9), Bawarii (8) oraz Hesji (5)²⁹ (Boersengefluester, 2020). W skład indeksu DAX nie wchodziła natomiast żadna ze spółek ze wschodniej części Niemiec (z wyłączeniem Berlina) (Boersengefluester, 2020).

Zakończenie

Niewątpliwie połączenie dwóch państw niemieckich niosło ze sobą liczne problemy związane ze zintegrowaniem społeczeństw oraz gospodarek. Trzydzieści lat po formalnym zjednoczeniu Niemiec nadal widoczne są rozbieżności między obiema częściami kraju.

Istotne różnice między zachodem a wschodem, dotyczą m.in. określania własnej tożsamości, oceny zjednoczenia, czy też zachodzących zmian demograficznych. Rozbieżności obecne są także w obszarze gospodarki, a związane np. z poziomem PKB na

²⁷ Stan na lipiec 2019 r.

²⁸ DAX to indeks giełdowy 30 spółek, o największej kapitalizacji oraz udziale w obrotach, notowanych na giełdzie papierów wartościowych we Frankfurcie nad Menem (wprowadzony 1 lipca 1988 r.) (Deutsche Börse Group, 2020).

²⁹ Stan na luty 2020 r., aktualne dane dostępne są na stronie: <https://boersengefluester.de/top-ranking-der-deutschen-boersenstaedte/>.

mieszkańca, nakładów na środki trwałe, z różnicami na rynku pracy, a także rozmieszczeniem największych przedsiębiorstw w kraju.

Pomimo że landy wschodnie pod wieloma względami nie osiągnęły jeszcze poziomu zachodnich, a sam proces jednoczenia, choć postępujący, nie został w pełni zakończony, zauważalne jest zmniejszanie dystansu między zachodnią a wschodnią częścią Niemiec.

Czerwiec 2020

Bibliografia

- ARD-DeutschlandTREND (2019), *Repräsentative Studie zur politischen Stimmung im Auftrag der tagesthemen*, 11.2019, <https://www.tagesschau.de/inland/deutschlandtrend-1863.pdf>, 20.05.2020.
- Boersengefluester (2020), *Das Top-Ranking der deutschen Börsenstädte*, <https://boersengefluester.de/top-ranking-der-deutschen-boersenstaedte/>, 26.02.2020.
- Bundesagentur für Arbeit (2020), *Arbeitslosigkeit im Zeitverlauf*, <https://statistik.arbeitsagentur.de/Statistikdaten/Detail/Aktuell/iiii4/alo-zeitreihe-dwo/alo-zeitreihe-dwo-b-0-xlsx.xlsx>, 26.06.2020.
- Bundeszentrale für politische Bildung (2020), *Arbeitslose und Arbeitslosenquote*, 26.06.2020, <https://www.bpb.de/nachschlagen/zahlen-und-fakten/soziale-situation-in-deutschland/61718/arbeitslose-und-arbeitslosenquote>, 28.06.2020.
- BMWi (2014), *Wesentliche Fakten zur „Investitionsschwäche“ in Deutschland*, 11.2014, https://www.bmwi.de/Redaktion/DE/Downloads/Monatsbericht/Monatsbericht-Themen/11-2014-investitionsschwaechen.pdf?__blob=publicationFile&v=14, 22.06.2020.
- BMWi (2018), *Jahresbericht der Bundesregierung zum Stand der Deutschen Einheit 2018*, 08.2018, https://www.bmwi.de/Redaktion/DE/Publikationen/Neue-Laender/jahresbericht-zum-stand-der-deutschen-einheit-2018.pdf?__blob=publicationFile&v=14, 1.02.2020.
- Destatis (2015), *25 Jahre Deutsche Einheit*, 9.10.2015, Statistische Ämter des Bundes und der Länder, https://www.destatis.de/DE/Themen/Laender-Regionen/Regionales/Publikationen/Downloads/25-jahre-deutsche-einheit-0007028159004.pdf?__blob=publicationFile, 22.05.2020.
- Destatis (2019a), *30 Jahre nach dem Mauerfall: Osten Deutschlands ist attraktiv für Studierende aus dem Westen*, Pressemitteilung Nr. 378, 25.09.2019, https://www.destatis.de/DE/Presse/Pressemitteilungen/2019/09/PD19_378_213.html, 22.05.2020.
- Destatis (2019b), *Bevölkerung in Deutschland: 83,0 Millionen zum Jahresende 2018*, Pressemitteilung Nr. 224, 27.06.2019, https://www.destatis.de/DE/Presse/Pressemitteilungen/2019/06/PD19_244_12411.html, 22.05.2020.
- Destatis (2019c), *Städte-Boom und Baustau: Entwicklungen auf dem deutschen Wohnungsmarkt 2008–2018*, Pressemitteilung Nr. N 012, 4.12.2019, https://www.destatis.de/DE/Presse/Pressemitteilungen/2019/12/PD19_N012_122.html, 22.05.2020.
- Destatis (2019d), *Bevölkerung und Erwerbstätigkeit. Bevölkerung mit Migrationshintergrund – Ergebnisse des Mikrozensus 2018*, Fachserie 1 Reihe 2.2, 21.08.2019, https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Migration-Integration/Publikationen/Downloads-Migration/migrationshintergrund-2010220187004.pdf?__blob=publicationFile, 22.05.2020.
- Destatis (2019e), *Jede vierte Person in Deutschland hatte 2018 einen Migrationshintergrund*, Pressemitteilung Nr. 314, 21.08.2019, https://www.destatis.de/DE/Presse/Pressemitteilungen/2019/08/PD19_314_12511.html, 22.05.2020.

- Destatis (2020a), *Bevölkerung. Wanderungsbewegungen in Ost- und Westdeutschland*, <https://www.destatis.de/DE/Themen/Querschnitt/Demografischer-Wandel/Aspekte/demografie-wanderungen.html>, 22.05.2020.
- Destatis (2020b), *Bevölkerungsstand. Durchschnittsalter auf Grundlage des Zensus 2011 nach Geschlecht und Staatsangehörigkeit*, 19.06.2020, <https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Bevoelkerungsstand/Tabellen/durchschnittsalter-zensus-jahre.html>, 22.06.2020.
- Destatis (2020c), *Bevölkerungsstand. Durchschnittsalter auf Grundlage des Zensus 2011 nach Geschlecht und Staatsangehörigkeit*, 19.06.2020, <https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Bevoelkerungsstand/Tabellen/durchschnittsalter-zensus-jahre.html>, 22.06.2020.
- Destatis (2020d), *Bevölkerungsstand. Bevölkerung nach Altersgruppen (ab 1950)*, <https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bevoelkerung/Bevoelkerungsstand/Tabellen/liste-altersgruppen.html>, 22.06.2020.
- Deutsche Börse Group (2020), *DAX*, <https://deutsche-boerse.com/dbg-de/unternehmen/wissen/boersenlexikon/boersenlexikon-article/DAX-242898>, 27.06.2020.
- Fried N. (2019), *Kommentar zur Deutschen Einheit: Merkels Systemkritik*, 3.10.2019, „Süddeutsche Zeitung“, <https://www.sueddeutsche.de/politik/deutsche-einheit-kiel-merkel-kommentar-1.4625385>, 20.05.2020.
- Gneuss M., Lehmann K. (2019), *WELT-Ranking: Die Rangliste der 500 größten Konzerne Deutschlands*, 16.07.2019, Bilanz.de, [dostep: LexisNexis](https://www.bilanz.de/dostep/LexisNexis), 17.06.2020.
- Hübscher Ch., *Deutschland-Bilanz. Wie die Deutschen in Ost und West übereinander denken*, 8.08.2019, ZDF.de, <https://www.zdf.de/nachrichten/heute/umfrage-zur-zdf-deutschland-bilanz-wie-die-deutschen-in-ost-und-west-uebereinander-denken-100.html>, 22.06.2020.
- Janicki L., Koszel B., Wilczyński W. (red.) (1996), *Zjednoczenie Niemiec. Studia politologiczno-ekonomiczno-prawne*, Instytut Zachodni, Poznań.
- Merkel A. (2019), *Rede von Bundeskanzlerin Merkel anlässlich des Festakts zum Tag der Deutschen Einheit am 3. Oktober 2019 in Kiel*, 3.10.2019, <https://www.bundeskanzlerin.de/bkin-de/aktuelles/rede-von-bundeskanzlerin-merkel-anlaesslich-des-festakts-zum-tag-der-deutschen-einheit-am-3-oktober-2019-in-kiel-1678326#Start>, 22.05.2020.
- Schoenwald S., Wiegmann J. (2009), *Deutschland durchläuft stärkste Rezession der Nachkriegszeit, massiver Einbruch der Unternehmensinvestitionen*, 02.2009, KfW Bankengruppe, https://www.kfw.de/Download-Center/Konzernthemen/Research/PDF-Dokumente-Investbarometer/Investbarometer-02_09.pdf, 22.06.2020.
- Statistische Ämter des Bundes und der Länder (2018), *Regionaldatenbank Deutschland, Durchschnittsalter der Bevölkerung*, <https://www.regionalstatistik.de/genesis/online/data?operation=table&code=12411-07-01-5-B&levelindex=0&levelid=15952576171102>, 22.05.2020.
- Statistische Ämter des Bundes und der Länder (2019a), *Volkswirtschaftliche Gesamtrechnungen der Länder VGRdL*, <https://www.statistik-bw.de/VGRdL/tbls/?lang=de-DE>, 26.06.2020.
- Statistische Ämter des Bundes und der Länder (2019b), *Volkswirtschaftliche Gesamtrechnungen der Länder VGRdL. Begriffsdefinitionen*, <https://www.statistik-bw.de/VGRdL/MethDef/definitionen.jsp>, 26.06.2020.
- Statistische Ämter des Bundes und der Länder (2020), *Fläche und Bevölkerung nach Ländern*, 28.01.2020, <https://www.statistikportal.de/de/bevoelkerung/flaechen-und-bevoelkerung>, 22.05.2020.
- Weidenbach B. (2019), *Umfrage zur Gesamtsituation in Deutschland im Vergleich DDR 2019*, 14.11.2019, <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/1069230/umfrage/umfrage-zur-persoenlichen-wahrnehmung-der-ddr-heute/>, 20.05.2020.

ZDF-Politbarometer (2019), *Annäherung zwischen Ost und West*, 8.11.2019, <https://www.zdf.de/nachrichten/heute/191108-unterschiede-ost-west-politbarometer-100.html>, 20.05.2020.

Streszczenie

Autorzy w artykule omawiają społeczno-demograficzne i gospodarcze implikacje zjednoczenia Niemiec dla wschodniej i zachodniej części kraju, w 30. rocznicę zakończenia okresu dwupaństwowości.

Analizując społeczno-demograficzne implikacje, autorzy wskazują na spadek liczby ludności w Niemczech wschodnich i jednoczesny wzrost liczby ludności w Niemczech zachodnich w badanym okresie. Autorzy zwracają również uwagę na postępujący proces starzenia się społeczeństwa, widoczny zwłaszcza w landach wschodnich, gdzie średni wiek ludności wynosi powyżej średniej wieku ludności w Niemczech.

Poddając analizie wybrane wskaźniki makroekonomiczne dla określenia implikacji gospodarczych, tj. PKB na mieszkańca, nakłady brutto na środki trwałe, stopę bezrobocia i wynagrodzenie brutto, autorzy wskazują, iż Niemcy wschodnie zmniejszyły dystans w stosunku do Niemiec zachodnich, jednakże konwergencja poziomów rozwoju gospodarczego obu części Niemiec to nadal niedokończony proces.

Słowa kluczowe: zjednoczenie Niemiec, aspekt społeczno-demograficzny, aspekt gospodarczy

The 30th anniversary of the German reunification – a review of the social and economic effect on Germany

Summary

In line with the 30th anniversary of the German reunification this article reviews the social as well as economic effect of Germany's reunification on Germany distinguishing between East Germany and West Germany to present times.

Looking at the social effect we can see a decrease in the number of population for East Germany and an increase in the number of population for West Germany over time. In addition, the average age of the population in federal states in East Germany has increased above average of Germany's population compared to the federal states in West Germany.

Looking at the economic effect focusing on gross domestic product per capita, gross fixed capital formation, unemployment rate and gross wages and salaries we can see that East Germany has decreased its gap to West Germany over time, however, its economic convergence to West Germany remains an ongoing process.

Key words: German reunification, economic effect, social effect